De minister van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties
Drs. Mw. K.H. Ollongren
Postbus 20011
2500 EA 'S-GRAVENHAGE

Datum
9 november 2020
Telefoon

Kenmerk:
U202000899
Bijlage
-

Onderwerp
VNG/NVVB/NGB reactie op wetsvoorstel Tijdelijke wet Tweede Kamerverkiezing Covid-19

Geachte mevrouw Ollongren,

De VNG, de NVVB en het Nederlands Genootschap van Burgemeesters (NGB) hebben met veel belangstelling kennis genomen van het concept-wetsvoorstel Tijdelijke wet Tweede Kamerverkiezing Covid-19 (hierna ook: het wetsvoorstel). Ondanks de zeer korte consultatietermijn waarderen we het dat u ons de gelegenheid biedt te reageren op het wetsvoorstel. Graag maken we van de geboden mogelijkheid gebruik om onze reactie te geven.

In het onderstaande geven we eerst ons algemene standpunt over het wetsvoorstel (par. 1). Vervolgens bespreken we een aantal specifieke onderdelen daarvan (par. 2-6) en sluiten af met enkele redactionele opmerkingen (par. 7). De bespreking van het wetsvoorstel wordt vooraf gegaan door een samenvatting van onze opmerkingen.

Samenvatting
Samengevat hebben we bij het wetsvoorstel de volgende opmerkingen:
- *Algemeen:* Gegeven de huidige uitzonderlijke omstandigheden en gegeven ook de breed door de Tweede Kamer gesteunde moties, hebben wij op zichzelf begrip voor de voorgestelde maatregelen. Het staat evenwel niet vast of deze maatregelen volledig beantwoorden aan de daarmee beoogde doelen.
- *Ongekende opgave voor gemeenten:* Met de voorgestelde stapeling van maatregelen staan gemeenten voor een ongekende opgave waarvan op dit moment niet vaststaat of (alle) gemeenten erin slagen deze adequaat uit te voeren. Het inregelen van het proces van briefstemmen, het vinden van voldoende stemlokalen en stembureauleden voor de drie

verkiezingsdagen, betekent een forse extra belasting voor gemeenten. Daarmee is de rek voor de uitvoerbaarheid eruit.

- *Quick scan:* Op dit moment voert VNG Realisatie de in bestuurlijk overleg afgesproken *quick scan* uit naar de uitvoeringsconsequenties van de aanvullende maatregelen. Wij verzoeken u dringend de aanvullende bevindingen van de *quick scan* bij de verdere behandeling van het wetsvoorstel te betrekken.
- *Implementatieondersteuning:* Een betrouwbaar en democratisch verkiezingsproces staat of valt met een degelijke uitvoering op lokaal niveau. U dient de gemeenten in staat te stellen om een solide organisatie van deze bijzondere verkiezingen mogelijk te maken. Wij verzoeken gemeenten daarom maximaal te ondersteunen bij de implementatie van de wet door zo snel mogelijk, en in samenspraak met hen, realistische en uitvoerbare procesbeschrijvingen, stappenplannen, handreikingen etc. beschikbaar te stellen.
- *Compensatie*: Gemeenten zullen voor de uitvoering van de aanvullende maatregelen een reële compensatie moeten ontvangen. Wij zetten het overleg over de hoogte daarvan graag voort en verwachten van u dat deze compensatie er ook daadwerkelijk komt.
- *Briefstemmen*: Over de verschillende fases in het proces van briefstemmen hebben wij een aantal opmerkingen die tot aanpassing van het wetsvoorstel dienen te leiden. Wij verzoeken u deze aanpassingen door te voeren.
- *Early voting*: Wij vragen aandacht voor de grote impact van het organiseren van vroegstemmen op gemeenten. Daarnaast is het niet duidelijk of de verplichting tot het aanbieden van vroegstemmen voor 15 én 16 maart geldt of dat dit een keuze is. Ook hebben wij opmerkingen over de toegankelijkheid, de bijzondere stembureaus, en de procedure van telling van de vervroegd uitgebrachte stemmen (en briefstemmen)
- *Verlenging procedure uitslagvaststelling*: Wij kunnen instemmen met de noodzaak om de procedure van uitslagvaststelling te verlengen. De schorsing van de stemopneming ter voorkoming van onjuistheden kent evenwel belangrijke nadelen (o.a. extra beschikbaarheid stembureauleden en tellocaties). Een beter alternatief is om de sluitingstijd van de stembureaus op 17 maart 2021 te vervroegen (19 uur), zodat de telling eerder kan aanvangen. Wij verzoeken u het wetsvoorstel hierop aan te passen.

1. *Algemeen*

Het is van belang dat bij de Tweede Kamerverkiezing alle kiesgerechtigden veilig en zoveel mogelijk zelf, mits ze geen coronaklachten hebben, hun stem kunnen uitbrengen. Dit wetsvoorstel beoogt aan die noodzaak tegemoet te komen door briefstemmen mogelijk te maken voor kiezers van 70 jaar en ouder en (kwetsbare) kiezers in de gelegenheid te stellen vroegtijdig - op 15 en 16 maart 2021 – in het stemlokaal hun stem uit te brengen. Daartoe moeten gemeenten een aantal stemlokalen inrichten, waarvan het minimumaantal afhankelijk is van het aantal inwoners. Met deze aanvullende maatregelen wordt mede uitvoering gegeven aan de door de Tweede Kamer breed aangenomen motie Terpstra en motie Sneller cum suis. Daarnaast worden maatregelen voorgesteld die erop zien om in het proces van de uitslagvaststelling beter rekening te houden met de gevolgen van de maatregelen die ter bestrijding van Covid-19 gelden. Zo wordt de termijn van de uitslagvaststelling verlengd van 8 naar 13 dagen om het proces van het tellen van de stemmen uit te voeren met inachtneming van de coronamaatregelen (soms andere tellocatie, 1,5m afstand).

Gegeven de huidige uitzonderlijke omstandigheden waarin de samenleving momenteel verkeert en gegeven ook de breed door de Tweede Kamer gesteunde moties, hebben wij op zichzelf begrip voor de voorgestelde maatregelen. Wij merken daarbij wel op dat de nu voorgestelde maatregelen

mede zijn ingegeven door de korte periode die nog rest tot de Tweede Kamerverkiezing. Sommige maatregelen zouden niet meer mogelijk zijn, omdat de daarvoor benodigde vervroeging van termijnen als de dag van kandidaatstelling en het inleveren van ondersteuningsverklaringen niet meer tijdig wettelijk kan worden geregeld. Daardoor moeten nu suboptimale keuzes worden gemaakt. Wat dat betreft was het beter geweest als de regering eerder had geanticipeerd op het voor alle kiezers coronaproof organiseren van de verkiezingen.

Bovendien vragen wij ons af of de maatregelen in de nu voorgestelde vorm volledig tegemoet komen aan de daarmee met de moties beoogde doelen: bescherming van alle kwetsbare kiezers door voor hen briefstemmen mogelijk te maken en het spreiden van de kiezers door vroegtijdig stemmen mogelijk te maken. Niet alle voor Covid-19 kwetsbare personen kunnen immers met dit voorstel per brief stemmen, waardoor het wetsvoorstel niet inclusief is en het beoogde doel (het beschermen van alle kwetsbare kiezers met briefstemmen) op voorhand niet gehaald wordt. Ook staat niet vast dat met twee dagen vroegstemmen in het volgens het wetsvoorstel minimum aantal stemlokalen een daadwerkelijk betekenisvolle spreiding van kiezers wordt bereikt op de drie verkiezingsdagen. Weliswaar zal een deel van de kiezers per post of volmacht stemmen, maar er blijven nog veel kiezers over waarvan niet op voorhand vaststaat wanneer zij zullen gaan stemmen. De effectiviteit van de voorgestelde maatregelen staat daarmee vooralsnog niet vast. Tegelijkertijd realiseren wij ons dat vergaande maatregelen zoals briefstemmen voor alle kwetsbare kiezers inmiddels niet meer goed uitvoerbaar zijn zonder zeer hoge belasting op de gemeentelijke organisatie (een aanvraagprocedure is dan nodig), nog los van eventuele daaraan klevende risico's en bezwaren gelet op de waarborgen van het verkiezingsproces. Daar opteren wij dan ook niet voor.

Met dit wetsvoorstel worden *aanvullende* maatregelen genomen ten opzichte van de maatregelen die in de Tijdelijke wet verkiezingen Covid-19 zijn opgenomen. In onze reactie op dat wetsvoorstel merkten wij reeds op dat niet onderschat mag worden dat gemeenten voor een grote opgave staan. Van hen worden forse, extra inspanningen verwacht. Wij uitten in die reactie onze zorgen over het kunnen vinden van voldoende 'coronaproof' stemlokalen en/of tellocaties. Ook het organiseren van de benodigde extra menskracht (extra (reserve)stembureauleden, waarnemers), het aanschaffen van bijzondere materialen, en inrichten van toegankelijke stemlokalen zorgen voor extra uitdagingen. Daar komt het risico van onverwachte uitval van stembureauleden op een relatief laat tijdstip bij (voldoen niet aan de gezondheidscheck). Wij herhalen mede daarom onze oproep om rijksambtenaren in te zetten als stembureaulid.
Ook is het van essentieel belang dat scholen als stemlokaal beschikbaar zijn op de verkiezingsdag. Zeker in oudere binnensteden en dorpen is de school mogelijk de enig geschikte ruimte om te stemmen. Wij dringen er daarom nogmaals bij u op aan dat het Rijk het mogelijk maakt dat scholen hun locatie beschikbaar stellen door een vrije dag of studiedag in te roosteren.

Met het onderhavige wetsvoorstel neemt de belasting op de gemeentelijke organisatie nog eens fors toe. Gemeenten moeten het proces van briefstemmen en vroegstemmen binnen zeer korte termijn inregelen. Voor het vroegstemmen moeten stemlokalen worden gezocht die een langere periode beschikbaar zijn. Er zijn bovendien meer stembureauleden nodig dan wel stembureauleden die bereid zijn meerdere dagen in het stembureau zitting te nemen. Met deze stapeling van maatregelen staan gemeenten dan ook voor een ongekende opgave waarvan op dit moment niet vaststaat of (alle) gemeenten erin slagen deze uit te voeren. We onderschrijven dan ook uw

opmerking in de Kamerbrief van 30 oktober 2020[1] dat met deze stapeling de rek voor de uitvoerbaarheid eruit is.

In bestuurlijk overleg met de VNG en de NGB is afgesproken dat bij de uitwerking van de aanvullende maatregelen er bijzondere aandacht is voor de uitvoeringsaspecten. Momenteel wordt in beeld gebracht wat de consequenties voor de uitvoering zijn. Daarbij geldt de kanttekening dat voor deze *quick scan* die door VNG Realisatie wordt uitgevoerd, zeer beperkte tijd beschikbaar is. Deze *quick scan* is nog niet gereed. Wij verzoeken u dringend uw instemming met het uitvoeren van deze *quick scan* ook in die zin gestand te doen dat de aanvullende bevindingen van de *quick scan* bij de verdere behandeling van het wetsvoorstel serieus worden betrokken.

Het wetsvoorstel geeft nog geen volledig en duidelijk beeld van de uitvoeringsaspecten die daarmee samenhangen. Gemeenten hebben dat beeld wel nodig om de nieuwe maatregelen goed te kunnen uitvoeren. Een betrouwbaar en democratisch verkiezingsproces staat of valt immers met een degelijke uitvoering op lokaal niveau. Wij stellen nogmaals nadrukkelijk vast dat u de gemeenten in staat moet stellen om een solide organisatie van deze bijzondere verkiezingen mogelijk te maken. In dat kader verzoeken wij u derhalve gemeenten maximaal te ondersteunen bij de implementatie van de wet door zo snel mogelijk, en in samenspraak met hen, realistische en uitvoerbare procesbeschrijvingen, stappenplannen, handreikingen, uitvoeringsvoorschriften etc. beschikbaar te stellen. De timing is hierbij van groot belang, zodat gemeenten de tijd hebben om dergelijke informatie tot zich te kunnen nemen en tot uitvoering te brengen. Ook is voorlichting richting de kiezer van groot belang over alle veranderingen die op stapel staan.

Met de uitvoering van de voorgestelde aanvullende maatregelen zijn kosten gemoeid waarvoor de gemeenten dienen te worden gecompenseerd. U hebt aangegeven dat de gemeenten een reële compensatie zullen ontvangen. Wij zetten het overleg daarover graag met u voort en verwachten van u dat deze compensatie er ook daadwerkelijk komt.

2. *Briefstemmen*

Ontvangst briefstembescheiden (artikel 7a-7c)
In artikel 7a lid 1 van het wetsvoorstel is geregeld dat kiesgerechtigden van 70 jaar en ouder "in aanvulling op artikel J7 van de Kieswet (...) tevens ontvangen: een briefstembiljet, een geadresseerde retourenveloppe, een stempluspas, een enveloppe voor het stembiljet en een handleiding van de kiezer." Deze bepaling komt er daarmee op neer dat de kiezer deze briefstembescheiden *naast* de stempas (als bedoeld in artikel J7 Kieswet) ontvangt. Er wordt immers geregeld dat de kiezer de briefstembescheiden *in aanvulling op artikel J7 Kieswet tevens ontvangt*. Uit de Memorie van Toelichting (p. 4) volgt evenwel dat dat niet de bedoeling is: de stempluspas vervangt de stempas. Wij verzoeken u daarom artikel 7a Kieswet dienovereenkomstig aan te passen.

In artikel 7a lid 2 van het wetsvoorstel is geregeld dat de kiesgerechtigde de briefstembescheiden ten minste vijf dagen voor de dag van de stemming ontvangt. Dit is een uiterste termijn waarvan gemeenten kunnen afwijken. Indien gemeenten deze termijn zouden aanhouden, betekent dat voor kiezers die onverhoopt geen briefstembescheiden hebben ontvangen dat ze hun stem niet meer

[1] Zie https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/30/kamerbrief-aanvullende-maatregelen-voor-de-tweede-kamerverkiezing-in-verband-met-covid-19.

kunnen uitbrengen. Op de vijfde dag voor de dag van de stemming wordt namelijk na 17 uur het register ongeldige stempassen (ROS) opgemaakt (artikel 7b). Dit betekent dat kiezers vanaf dan geen nieuwe stempas meer kunnen aanvragen. Kiezers die er rekening mee houden dat ze pas op de vijfde dag voor de dag van stemming briefstembescheiden ontvangen, zullen er niet eerder op bedacht zijn dat ze nog niets hebben ontvangen. Merken ze dat pas op die vrijdag, dan hebben ze niet of nauwelijks meer de gelegenheid een nieuwe stempas aan te vragen. Ze kunnen dan per post noch in persoon stemmen. Daarmee wordt ten onrechte hun recht om te stemmen ontnomen. Daarom zijn wij van mening dat de uiterste dag waarop de kiezers van 70+ hun briefstembescheiden behoren te krijgen, met enkele dagen of een week moet worden vervroegd. Wij verzoeken u het wetsvoorstel hierop aan te passen.

In dit verband wijzen wij voorts op het bepaalde in artikel 11d lid 3: Een afgiftepunt is niet eerder open dan op de zevende dag voor de dag van de stemming. Voor kiezers die pas vijf dagen voor de dag van stemming de briefstembescheiden ontvangen, heeft het geen zin om al eerder een afgiftepunt open te stellen. Het kan bovendien mogelijk verwarrend werken dat een afgiftepunt eerder open is dan dat sommige kiezers de beschikking hebben over de briefstembescheiden. Wij geven ook daarom in overweging om de termijnen gelijk te trekken.

Doordat de briefstembescheiden uiterlijk pas de vijfde dag voor de dag van stemming bij de kiezers zullen worden bezorgd, valt te verwachten dat gemeenten veel meer verzoeken voor vervangende stempluspassen krijgen. Dit levert niet alleen extra werk op, maar zorgt er ook voor dat het raadplegen van het ROS veel langer gaat duren bij de controle van stempassen en stempluspassen. Daardoor kan de stemming langer gaan duren.

Artikel 7a, lid 4 bepaalt dat de minister modellen vaststelt. Voor het vaststellen van het model/de inhoud van de stempluspas zou uitgangspunt moeten zijn dat het format niet afwijkt van een reguliere stempas om te voorkomen dat de burgerzaken-applicaties hierop moeten worden aangepast. Wel moet er voldoende duidelijk onderscheid zijn om de herkenbaarheid duidelijk te krijgen (bijvoorbeeld een andere kleur). Wij verzoeken u hiermee rekening te houden bij het vaststellen van het model.

Bij de afgifte van vervangende briefstembescheiden (artikel 7c) of vervangende stempassen (artikel K4 Kieswet) moet er onderscheid gemaakt worden op leeftijd. Als dat niet door het systeem wordt gedaan, is het risico groot dat er bij een verzoek tot afgifte van vervangende briefstembescheiden slechts een vervangende stempas wordt verzonden. Kiezers van 70+ kunnen dan niet met een briefstem hun stem uitbrengen. Dit is onwenselijk.

De mogelijkheid bestaat dat een kiezer overlijdt, nadat het ROS is opgemaakt. Tevens kan het overlijden nog niet in de burgerlijke stand zijn verwerkt op het moment van opmaken van het ROS. Normaal is de tijdsspanne tussen het opmaken van het ROS en moment einde stemopneming zeer kort en levert dit geen problemen op. Dit is anders met het huidige wetsvoorstel. Aangezien de doelgroep voor briefstemmers 70+ is en het ROS eerder dan normaal wordt opgemaakt, is het niet onrealistisch dat een kiezer overlijdt nadat het ROS is opgemaakt. De ervaring leert dat op maandag het hoogste aantal akten van overlijden worden opgemaakt. Het ROS wordt in het huidige wetsvoorstel de vrijdag daarvoor al opgemaakt. Om onduidelijkheden te voorkomen verzoeken wij u in de Memorie van Toelichting antwoord te geven op de volgende vragen:

- Indien een kiezer zijn stem via een briefstem heeft uitgebracht maar overlijdt voor het opmaken van het ROS, heeft de kiezer dan een geldige stem uitgebracht?

- Indien een kiezer zijn stem via een briefstem heeft uitgebracht en overlijdt na opmaking van het ROS maar voor het moment einde stemopneming, heeft de kiezer dan een geldige stem uitgebracht?

Zittingstijden briefstembureau (artikel 11b lid 1)
Geregeld wordt dat briefstembureaus twee dagen voor de dag van de stemming (dus op 15 maart 2021) kunnen beginnen met de vooropening. Wat is de reden dat briefstembureaus pas op die maandag mogen beginnen met de vooropening en niet op de vrijdag na 17 uur als het ROS is opgemaakt? Het zou meer flexibiliteit aan gemeenten geven als ze eerder de tijd krijgen om met de vooropening te beginnen. We verzoeken u deze mogelijkheid te scheppen in het wetsvoorstel en te bepalen dat de vooropening direct na opmaak van het ROS kan starten.

Briefstemmen (artikel 11 c)
Artikel 11c kent een nauwgezette procedure voor het uitbrengen van een briefstem die kiezers van 70 jaar en ouder moeten volgen: bepaalde kleur pen gebruiken (lid 1), een specifieke manier van het vouwen van het stembiljet (lid 2), een gescheiden manier van het in de enveloppe doen (lid 4), een aantekening van de ontvanger (lid 6). Deze nauwgezette manier van beschrijven doet vermoeden dat er een reden voor is die bij een onjuiste toepassing gevolgen voor de geldigheid van de stem heeft. Dit komt echter niet voor elk van deze punten in het wetsvoorstel en/of de Memorie van Toelichting tot uiting. Wij verzoeken u de consequenties van het niet volgen van deze aanwijzingen in het wetsvoorstel dan wel de Memorie van Toelichting te beschrijven.

In aanvulling hierop merken wij ten aanzien van het plaatsen van de handtekening op de stempluspas gestelde verklaring (lid 3) nog het volgende op. Waarom wordt hier niet de eis gesteld van legitimatie (kopie geldig ID meesturen) zoals dat wel het geval is bij in persoon stemmen? Die eis wordt daar in het kader van controleerbaarheid en integriteit gesteld. Waarom is bij briefstemmen een andere afweging gemaakt en kan worden volstaan met het plaatsen van een handtekening op de stempluspas? En wat is de waarde van deze handtekening? Bij de vooropening kan deze nergens mee worden vergeleken. In artikel 11h is ook niet opgenomen dat een stempluspas zonder handtekening terzijde moet worden gelegd.

Tot slot merken wij op dat het meer flexibiliteit aan de kiezer zou geven om ook andere kleuren pen te mogen gebruiken dan de nu voorgeschreven kleuren. Wij verzoeken u dit voorschrift daarom te heroverwegen.

Afgiftepunten (artikel 11 d)
In artikel 11d lid 1 is bepaald dat het college van burgemeester en wethouders bepaalt op welke dagen en tijden afgiftepunten open zijn waar kiezers de retourenveloppe kunnen afgeven. In lid 3 staat dat een afgiftepunt niet eerder open is dan op de zevende dag voor de dag van de stemming. Een afgiftepunt is bovendien ten minste op de dag van stemming open van 7.30 tot 21 uur. In de Memorie van Toelichting (p. 4) staat echter dat de afgiftepunten vanaf woensdag 10 maart 2021 open zijn van 9 tot 17 uur en op 17 maart 2021 tot 21 uur. Gelet op deze passage in de toelichting is de vraag welke ruimte er voor het college overblijft om de dagen en tijden zelf te bepalen waarop de afgiftepunten (anders dan op de verkiezingsdag) open zijn. Het kan bijvoorbeeld wenselijk zijn aan te sluiten bij de reguliere openingstijden van het gemeentehuis. Wij verzoeken u deze passage in de Memorie van Toelichting aan te passen aan de tekst van het wetsvoorstel. Daarbij verzoeken we ook aan te geven of de afgiftepunten in het weekend open mogen of moeten zijn.

Voorts hebben wij de vraag of duidelijk is hoeveel afgiftepunten er moeten komen. Dit zal waarschijnlijk afhangen van het aantal kiezers van 70 jaar en ouder dat in een gemeente kiesgerechtigd is. Wij verzoeken u hierover op korte termijn nadere richting te geven.

In artikel 11d lid 2 is bepaald dat de kiezer gedurende de tijd dat een afgiftepunt open is, op zijn verzoek en op vertoon van zijn stempluspas, de briefstembescheiden genoemd in artikel 7a lid 1 onderdelen A, B. D. en E. krijgt uitgereikt. Daarmee krijgt een afgiftepunt meer taken dan het slechts ontvangen van briefstemmen. Dit strookt naar onze mening niet met het idee van een afgiftepunt. Bovendien vragen wij ons af wat de toegevoegde waarde is van deze mogelijkheid. Deze taak zorgt voor een extra belasting van het afgiftepunt, zowel op het gebied van administratie, als het veilig distribueren van de vervangende stukken en de creatie van onnodig extra toeloop naar het afgiftepunt. Naast de vraag of het wenselijk is, vragen wij ons af of het logisch is dat een kiezer naar een afgiftepunt gaat om vervangende stukken te vragen. In dat geval kan de kiezer logischerwijs ook op reguliere wijze bij een stembureau stemmen. De betreffende kiezer is immers in staat om de gang naar het stemlokaal te maken en is in het bezit van de stempluspas. Tevens kunnen kiezers ook op reguliere wijze nieuwe stembescheiden bij de gemeente aanvragen. Wij verzoeken u daarom de noodzaak van opname van artikel 11d lid 2 te heroverwegen.

Afgifte retourenveloppe aan stembureau (artikel 11e)

Dit artikel regelt hoe er moet worden omgegaan met een retourenveloppe die wordt afgegeven op een stembureau. Het is onwenselijk dat er op reguliere stembureaus of stembureaus voor vervroegd stemmen ook nog briefstemmen kunnen worden afgegeven. Er zitten maar 2 mensen aan de stemtafel, die hebben het al drukker dan normaal. Wanneer die er ook nog een taak bij krijgen om briefstemmen aan te nemen en te voorzien van een datum (en op dag van stemming ook het tijdstip) en handtekening dan komt de doorstroom van de reguliere kiezers in het gedrang. Bovendien bestaat het risico dat kiezers met een briefstem die voor 21 uur al in rij staan maar na 21 uur in het stemlokaal komen, er bij de tafel van het stembureau pas achter komen dat de briefstem (dan) te laat is ingeleverd. Gelet op deze problemen dient het afgeven van de enveloppe op het stembureau uitzondering te zijn en geen regel. De voorlichting richting kiezers van 70+ zou deze boodschap ook moeten uitdragen: kiezers dienen de retourenveloppe (naast per post) alleen op de afgiftepunten af te geven. Mocht het toch zo zijn dat een kiezer de enveloppe op het stembureau afgeeft en dat na 21 uur doet, dan zou die stem wel moeten worden meegeteld. Anders ontstaat er rechtsongelijkheid: een kiezer in de rij die regulier stemt mag nog wel na 21 uur zijn stem uitbrengen en een kiezer in de rij die een briefstem wil uitbrengen, niet meer.

Termijn voor briefstemmen (artikel 11f)

In artikel 11f lid 2 is bepaald dat de burgemeester er zorg voor draagt dat de tijdig binnengekomen retourenveloppen op de dag van stemming voor 22 uur ongeopend worden overhandigd aan de voorzitters van de briefstembureaus. Wij merken op dat deze termijn erg krap is gegeven het feit dat briefstemmen op de verkiezingsdag tot 21 uur op afgiftepunten en stembureaus kunnen worden ingeleverd. Dat zou betekenen dat er op ieder stembureau en afgiftepunt een koerier klaar moet staan om de op die dag afgegeven briefstemmen naar de locatie te brengen waar de briefstembureaus zitting hebben. Ook als het hier alleen om de afgiftepunten zou gaan (zie eerdere opmerking over afgeven op stembureaus) is dit absoluut niet uitvoerbaar. Wij adviseren hier een minder strakke termijn op te nemen, bijvoorbeeld "onverwijld na 21 uur".

3. *Early voting in het stemlokaal*

Algemeen

Artikel 4a van het wijzigingsvoorstel regelt de mogelijkheid om op de twee dagen voorafgaande aan de verkiezingsdag al te kunnen gaan stemmen. Daartoe openen gemeenten een beperkt aantal stembureaus. Het artikel regelt het minimum aantal stembureaus dat op deze twee dagen geopend moet zijn, naar inwonertal. De openingstijd van de stembureaus is beperkt, van 8.00 tot 18.00 uur. Wij vinden het een sympathieke gedachte kiezers de gelegenheid te bieden, gezien de pandemie, al eerder hun stem uit te kunnen brengen. Met name kwetsbare personen zullen zich wellicht veiliger voelen op één van deze dagen naar het stembureau te gaan. Ook wordt spreiding van de drukte zo bevorderd.
Wel vraagt dit, zoals eerder al aangegeven, veel extra inspanning van gemeenten in de uitvoering. Het staat niet vast of gemeenten bovenop de opgave die ze al hebben voor de verkiezingsdag, voldoende stemlokalen en stembureauleden kunnen vinden die voor een langere periode beschikbaar zijn.

Bovendien zijn de twee dagen voorafgaand aan de verkiezingen de drukste dagen voor verkiezingsleiders en anderen die de verkiezingen organiseren. Extra taken op die dagen hebben grote impact op de uitvoerbaarheid van de verkiezingen en vragen veel van de flexibiliteit van de organisatoren. Het is ook, zoals eerder opgemerkt, daarom van belang dat gemeenten door het ministerie van BZK maximaal worden gefaciliteerd bij het uitvoeren van deze extra taken.

Minimumaantal stemlocaties: inwonertal vs aantal kiesgerechtigden

In uw Kamerbrief van 30 oktober 2020 wordt voor wat betreft het minimum aantal te openen vervroegd stembureaus uitgegaan van het aantal kiesgerechtigden in plaats van het inwonertal. Dat is nogal een verschil in te hanteren maatstaf. Het aantal kiesgerechtigden lijkt ook een hier meer toepasselijke maatstaf. Wij verzoeken u nader toe te lichten waarom in het wetsvoorstel wordt uitgegaan van het inwonertal en waarom dit de juiste maatstaf zou zijn.

Aantal stemlocaties vervroegd stemmen

Artikel 4a van het wetsvoorstel regelt het minimum aantal stemlokalen dat een gemeente voor het vroegstemmen op 15 en 16 maart moet aanwijzen. Gemeenten mogen meer stemlokalen aanwijzen.
Het is ongewis hoeveel mensen daadwerkelijk gebruik zullen maken van de mogelijkheid op 15 of 16 maart hun stem uit te brengen. Het risico bestaat dat weinig mensen komen en er op 17 maart alsnog grote drukte ontstaat. Het kan ook zijn dat zoveel kiezers al eerder willen stemmen, waardoor vanwege het beperkt aantal beschikbare stemlokalen wachtrijen ontstaan. Het is daarom lastig voor gemeenten om in te schatten hoeveel stemlokalen er op die dagen beschikbaar moeten zijn. Wij verzoeken u te bekijken of een indicatie kan worden verkregen van het moment waarop de kiezers (denken te) gaan stemmen.

In artikel 4a, eerste lid staat dat burgemeester en wethouders stembureaus aanwijzen die al op de eerste *of* de tweede dag voorafgaand aan de stemming zitting houden. Betekent dit dat gemeenten de keuze hebben één van beide dagen stembureaus te openen of geldt de verplichting voor beide dagen voorafgaand aan de dag van stemming? In de Memorie van Toelichting wordt hier niet expliciet op ingegaan. We stellen voor dit in de Memorie van Toelichting te verduidelijken.

Uit het wetsvoorstel zoals dit nu luidt leiden wij af dat het niet mogelijk is op 15 of 16 maart een bijzonder stembureau conform artikel 3 Tijdelijke wet of een mobiel stembureau conform artikel 4 Tijdelijke wet in te stellen. Wij vragen ons af wat de beweegredenen zijn deze mogelijkheden niet voor het vroegstemmen te bieden. De mogelijkheid van vroegstemmen is met name gericht op kwetsbare personen. Door het instellen van een bijzonder stembureau wordt juist die doelgroep bediend. Ditzelfde geldt voor een mobiel stembureau. We verzoeken hierover nadere uitleg te geven.

De mogelijkheid van vroegstemmen is met name bedoeld voor kwetsbare personen om op een rustiger moment hun stem te kunnen uitbrengen. In de communicatie naar de kiezers zal dit worden benadrukt. Hoewel de huidige Kieswet voorschrijft dat stemlokalen goed toegankelijk moeten zijn voor iedere kiezer, is de toegankelijkheid van de op deze dagen beschikbare stemlokalen des te belangrijker. Voor gemeenten kan dit een extra belastende factor zijn bij het vinden en inrichten van de stemlokalen.

<u>Het tellen van vervroegd uitgebrachte stemmen (en van briefstemmen)</u>
De stemmen die op 15 of 16 maart worden uitgebracht, worden pas geteld op 17 maart ná 21.00 uur. Uit het wetsvoorstel noch de Memorie van Toelichting blijkt duidelijk waar deze stemmen geteld moeten worden en wie daarbij aanwezig moeten zijn. In dit verband merken wij op dat het RIVM in haar advies van 14 oktober 2020 heeft aangegeven het tellen van de stemmen op grotere tellocaties in de huidige situatie, met een aanzienlijke toename van nieuwe infecties, niet wenselijk te vinden. Het RIVM geeft aan dat het tellen op een grotere locatie wel mogelijk is, maar dat om dit goed uit te voeren gedacht moet worden aan cohortering per team van tellers per stembureaus waarbij per cohort aparte facilitaire voorzieningen zijn zoals toilet-, handen was- en pauzeruimtes. Ook zijn duidelijke looproutes en een aparte in- en uitgang nodig waarbij alleen eenrichtingsverkeer mogelijk is. En van groot belang is dat de ventilatie op de tellocatie voldoet aan alle eisen. Hoe verhoudt dit zich met het tellen van de stemmen van de vervroegd stembureaus en de briefstembureaus? Voor het tellen van deze stemmen zijn aparte teams en locaties nodig.
Wij verzoeken u een duidelijker beschrijving van dit proces te geven, zodat gemeenten hun processen daarop kunnen inrichten.

4. *Verlenging procedure uitslagvaststelling*

Het wetsvoorstel bevat, naast briefstemmen en early voting, een aantal andere maatregelen die eraan bijdragen dat de komende verkiezingen, ook in een Covid-19 situatie, goed en veilig kunnen worden georganiseerd. In onze reactie op het wetsvoorstel Tijdelijke wet verkiezingen Covid-19 hebben wij, met het oog op het maximaal faciliteren van de gemeenten, geadviseerd dat de doorlooptijden van de verschillende stappen in het proces aandacht verdienen. Wij hebben daarbij aangegeven dat gemeenten geholpen kunnen zijn met meer tijd, zoals een ruimere termijn voor het tellen van de stemmen en/of het aanleveren van de uitslag (zie p. 3 van ons advies). Het voorstel om de termijn tussen de stemming en het aftreden van de leden van de Tweede Kamer te verlengen van 8 naar 13 dagen, komt aan ons eerdere advies tegemoet en ondersteunen wij dan ook.

<u>Schorsing stemopneming ter voorkoming van onjuistheden (artikel 17d) en vervroegen sluitingstijd stembureaus</u>
In het wetsvoorstel wordt geregeld dat de burgemeester aan de voorzitter van een of meer of alle stembureaus kan vragen om de telling te schorsen en deze de volgende dag te continueren (artikel

17d). De burgemeester doet dat als het naar zijn oordeel niet langer verantwoord is om door te gaan met het tellen, omdat de tellers zo vermoeid dreigen te raken dat van een zorgvuldige stemopneming redelijkerwijs geen sprake meer kan zijn. Hierbij wordt in aanmerking genomen dat het tellen in een aantal gevallen later dan gebruikelijk kan beginnen, omdat alle kiezers die om 21 uur in de rij staan nog moeten kunnen stemmen en die rij langer dan normaal kan zijn. Ook voor stembureaus die de stemmen op een andere coronaproof locatie moeten tellen, kan de telling later beginnen.
Wij begrijpen op zichzelf dat in het wetsvoorstel de ruimte wordt gezocht om onder de genoemde omstandigheden de telling verder uit te stellen. Ook deze maatregel heeft echter de nodige consequenties voor de uitvoerbaarheid: de stembureauleden moeten een dag(deel) extra beschikbaar zijn voor het tellen van de stemmen op kandidaatniveau. Het is van belang hen over deze eventualiteit van te voren te informeren, zodat zij daarop kunnen anticiperen (vrij nemen van werk etc.). Wij verwachten dan ook dat mensen zich (mede) om deze reden niet zullen aanmelden als stembureaulid (of alsnog afhaken). Daarmee wordt de opgave voor gemeenten om voldoende stembureauleden te krijgen alleen nog maar groter. Ook zullen tellocaties moeten worden gezocht die op de donderdag beschikbaar zijn.

Gelet op deze belangrijke nadelen van een eventuele schorsing, stellen wij een maatregel voor waarmee effectiever kan worden voorkomen dat vermoeidheid optreedt bij stembureauleden- en tellers. Wij stellen voor om de sluitingstijden van de stembureaus op de verkiezingsdag te vervroegen naar 19 uur en daarop ook de openingstijden van de vervroegd stembureaus aan te passen. Voor de argumentatie kan worden aangesloten bij de sluitingstijden van de vervroegd opengestelde stembureaus op 15 en 16 maart. De regering onderbouwt de sluiting van die stembureaus (om 18 uur) met het argument dat gemeenten de tijd moeten hebben om het stemlokaal op te ruimen en schoon te maken én om de stembussen te vervoeren naar de beveiligde locatie (MvT, p. 6). Deze argumenten gaan evenzo op voor de verkiezingsdag. Ook dan hebben gemeenten tijd nodig om de stemlokalen op te ruimen en schoon te maken. En ook dan moeten er stembussen en retourenveloppen van briefstemmen naar andere locaties worden vervoerd voordat de telling kan beginnen. Op de verkiezingsdag is het daarom ook nodig de stembureaus eerder te sluiten. Wij houden daarbij het tijdstip van 19 uur aan om mensen die werken ruimer de gelegenheid te geven hun stem uit te brengen. Belangrijk extra argument is dat met een vervroeging van de sluitingstijd op de verkiezingsdag vermoeidheid bij de tellers kan worden voorkomen en er helemaal geen kunstgrepen zoals een schorsing van de telling hoeven te worden toegepast om vermoeidheidsproblemen op te lossen. Doordat kiezers van 70+ kunnen briefstemmen en er stembureaus gedurende twee dagen vervroegd open zijn, behoeft bovendien niet te worden bevreesd dat het met kortere openingstijden te druk zou worden op de verkiezingsdag. Wij verwachten tot slot dat een sluitingstijd van 19 uur een positief effect op de werving van stembureauleden heeft. Wij verzoeken u dan ook het wetsvoorstel dienovereenkomstig aan te passen.

Wij pleiten overigens al langer voor een verkorting van de openingstijden van de stembureaus, omdat het onder normale omstandigheden al niet uitvoerbaar is om de uitslagen op de verkiezingsdag te verwerken (zie Verkiezingsagenda 2021 van VNG/NVVB[2]).

[2] https://vng.nl/nieuws/nvvb-en-vng-lanceren-samen-verkiezingsagenda-2021.

5. *Maatregelen voor organen bij de uitslagvaststelling en digitale zittingen*

Wij kunnen ons vinden in de regeling om meer vervangende leden aan te kunnen wijzen voor het hoofdstembureau. Wij vragen ons wel af of dit consequenties heeft voor de einddatum voor de benoeming van extra plaatsvervangende leden voor het hoofdstembureau?

Om te voorkomen dat het verkiezingsproces stagneert schrijven artikel 23h resp. artikel 23l voor dat het hoofdstembureau resp. het centraal stembureau regelt dat de zitting door belangstellenden via een live-verbinding kan worden gevolgd. Via deze verbinding kunnen belangstellenden ook bezwaar indienen. Tevens kan de voorzitter van het hoofdstembureau resp, het centraal stembureau bepalen dat de zitting niet fysiek maar in een digitale omgeving wordt gehouden. Ook een hybride vorm is mogelijk. In het wetsvoorstel staat een aantal eisen waaraan een dergelijke zitting moet voldoen. Ter bevordering van een goed verloop van het proces van de uitslagvaststelling is het goed dat het wetsvoorstel deze mogelijkheden biedt. Zo is de zitting toch door iedereen te volgen. Wel moet voor belangstellenden duidelijk zijn hoe zij de zitting kunnen bijwonen en op welke manier een bezwaar kan worden ingediend. Daarnaast vraagt dit een forse, extra inspanning van gemeenten om deze mogelijkheden op een dergelijk korte termijn als nu voor de Tweede Kamerverkiezing te creëren. Ook op dit punt is het daarom nodig dat uw ministerie de gemeenten faciliteert.

We ondersteunen de bepaling dat de gedragsregels in het stemlokaal, zoals bepaald in artikel 9 van de Tijdelijke wet, ook grosso modo van toepassing zijn op de hoofdstembureaus. Hygiënemaatregelen zoals voor stembureaus geregeld in tijdelijke wet en regeling gelden ook voor leden van gemeentelijke- en hoofdstembureaus. De veiligheid van de leden van deze bureaus moet immers gegarandeerd zijn.

6. *Overige aanpassingen*

<u>Termijnen aanvraag vervangende stempas of kiezerspas</u>
De huidige Kieswet bepaalt dat kiezers tot de vrijdag voor de stemming schriftelijk kunnen verzoeken om een vervangende stempas of kiezerspas, en tot de dinsdag voor de stemming om 12.00 uur een mondeling verzoek kunnen doen. Deze termijn wordt in het wetsvoorstel voor zowel schriftelijke als mondelinge aanvraag bepaald op de vrijdag voor de verkiezingen om 17.00 uur. Dit is nodig om het risico op het uitbrengen van twee stemmen door een kiezer te voorkomen. Het ROS moet immers op tijd kunnen worden opgemaakt.
Gezien het feit dat kiezers al op maandag of dinsdag naar het stembureau kunnen gaan om te stemmen is deze aanpassing logisch en begrijpelijk.
Kiezers hebben in de tussentijd echter geen enkele mogelijkheid meer om een vervangende stempas te regelen en kunnen, als zij hun stempas kwijt zijn, niet meer gaan stemmen. In de communicatie naar de kiezer moet hier nadrukkelijk aandacht aan worden besteed, bijvoorbeeld door op de envelop duidelijk te vermelden dat de kiezer deze gelijk openmaakt, de inhoud controleert en deze goed bewaart.

<u>Schrappen verruiming termijn aanvraag schriftelijke volmacht en verzending volmachtbewijs langs elektronische weg</u>
Een volmacht moet weer uiterlijk de vrijdag voorafgaand aan de verkiezingsdag om 17.00 uur worden aangevraagd. Dit was in het eerste wetsvoorstel Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 verschoven naar de maandagochtend voor de verkiezingen om 12.00 uur.

Omdat de termijn weer wordt verruimd, wordt de mogelijkheid van digitale verstrekking van de volmacht geschrapt. De gemeente verstuurt de volmacht per post, zoals de huidige Kieswet voorschrijft. Wel kan de volmacht langs elektronische weg worden aangevraagd.
Zoals hiervoor bij het onderdeel over termijnen voor aanvraag stempas of kiezerspas al vermeld, is het schrappen van de verruiming zoals in de Tijdelijke wet bepaald, logisch en begrijpelijk. Zo kan het ROS tijdig worden opgemaakt en wordt dubbelstemmen voorkomen.
Het alleen per post versturen van de volmacht heeft als consequentie dat de kiezer die de volmacht heeft gekregen nauwelijks nog gebruik kan maken van de mogelijkheid tot vroegstemmen. De gemachtigde kan immers uitsluitend tegelijk met zijn eigen stem de volmachtstem uitbrengen (artikel L 3 van de Kieswet). Dit moet duidelijk naar de kiezer worden gecommuniceerd.
Het is goed dat het elektronisch aanvragen van de volmacht wel mogelijk blijft. Zo is fysiek contact tussen de volmachtgever en de gevolmachtigde niet noodzakelijk, en dat is gezien de omstandigheden zeker wenselijk. Voor gemeenten betekent dit wel een extra stap in het verkiezingsproces. Het is daarom van belang dat snel duidelijk is welke eisen er gesteld worden aan het digitaal aanvragen van een volmacht. Dit vraagt namelijk van gemeenten om een extra stap in het verkiezingsproces waar ook de systemen op dienen te worden ingericht.

Vervolg stemopneming (artikel 22)
Met een wijziging van artikel 22 van de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 wordt het volgende geregeld. De stembureaus als bedoeld in artikel 18 zijn: a. te klein om te tellen stembureau, b. bijzonder stembureau, c. mobiel stembureau en d. vervroegd stembureau. De stembureauleden van a, b of c begeven zich onverwijld naar de tellocatie voor het vervolg van de stemopneming. Er kunnen mobiele of bijzondere stembureaus zijn die (ver) voor 21 uur sluiten. Moeten de stembureauleden van die stembureaus urenlang wachten op de tellocatie totdat de telling aanvangt? Of kunnen voor de telling van de op die stembureaus uitgebrachte stemmen andere tellers worden ingeschakeld?

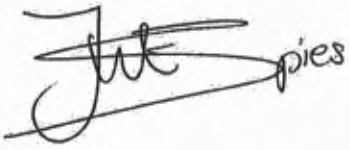
7 *Redactionele opmerkingen*

Wettekst:
- Artikel 4a lid 2: de verwijzing naar artikel J4 moet zijn artikel J4a;
- Artikel 11a lid 2 bepaalt: Ten aanzien van deze stembureaus zijn de artikelen J 11 en J 16, voor zover die artikelen betrekking hebben op stemhokjes, van de Kieswet niet van toepassing." Artikel J 11 van de Kieswet heeft in het geheel geen betrekking op stemhokjes, alleen artikel J 16 Kieswet ziet (mede) op stemhokjes. Daarom vermoeden wij dat de verwijzing naar dit artikel niet juist is. Wij adviseren u dit aan te passen en voor de formulering aan te sluiten bij het bepaalde in artikel M 9 lid 1 van de Kieswet ("Ten aanzien van deze stembureaus zijn artikel J 11 en artikel J 16, voor zover dat artikel betrekking heeft op stemhokjes, niet van toepassing.");
- Artikel 11d. lid 1:'afgeven' in plaats van 'afgegeven';
- In artikel 11e staat een verwijzing naar artikel 11b, vijfde lid, maar dat artikellid bestaat niet;
- Artikel 11f lid 2: 'stembureau' moet zijn 'briefstembureau';
- Artikel 11g lid 4: 'dichtgebouwen' moet 'dichtgevouwen' zijn;
- Artikel 17c lid 1: waar wordt verwezen naar artikel 11g, moet dat artikel 11e zijn;
- Artikel 17d lid 2: 'bekendgemaaktbij ontbreken de spaties tussen de woorden;
- Artikel 17d lid 4: dit lid moet op een volgende, nieuwe regel worden gezet;
- Artikel 23c: 'stempassen' moet zijn 'stempluspassen'.
- Er wordt in de Tijdelijke wet en in de Kieswet gerekend met dagen voor of na de dag van stemming. Bij de Tweede Kamerverkiezing zijn er drie dagen van stemming. Daarmee is

onduidelijk wat er wordt bedoeld. Wij adviseren om de term 'laatste dag van stemming' te gebruiken.

Wij vertrouwen erop dat u in het wetsvoorstel rekening houdt met deze opmerkingen en bereid bent om die in de tekst en toelichting van de wet te verwerken.

Hoogachtend,

VNG	NGB	NVVB
		
L. Geluk	L. Spies	S.Rijsdijk
Algemeen directeur	Voorzitter	Voorzitter